

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ Й ЗАСОБІВ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ ГЕРМАНІСТИЦІ

У статті вивчаються погляди вчених на категорію модальності, аналізуються види модальних відношень та засоби їх вираження. Увага акцентується на модальних та папівмодальних дієсловах німецької мови як експлікаторах усіх аспектів модальності. Аналізується проблема класифікації модальних дієслів у сучасній германістиці.

Пильний інтерес до категорії модальності підтверджується численними роботами вітчизняних та зарубіжних учених. До цієї когорти дослідників мови належать В. Г. Адмоні, Ш. Баллі, О. І. Беляєва, Й. Буша, В. Н. Бондаренко, А. В. Бондарко, В. В. Виноградов, Є. В. Булига, В. В. Гуревич, Г. Дівальд, А. В. Зеленщиков, Г. А. Золотова, Т. Йонен, Ю. А. Левицький, Г. П. Ломтев, Н. П. Мерзлякова, М. І. Мещанинов, Р. Мюллер, В. З. Панфілов, М. Райс, Л. Г. Фрідман, Г. Хельбіг, Є. І. Шендельс, У. Енгель, Р. О. Якобсон. Водночас багатоплановість семантики категорії модальності, різноманітність засобів її вираження, множинність співвідношень між формою та змістом в процесі мовленнєвого функціонування дають підстави охарактеризувати категорію модальності як одну з найбільш складних та суперечливих категорій мови. **Метою цього дослідження** є встановлення різних аспектів модальності та засобів їх вираження, котрі виступають організуючою й актуалізуючою засадою мовленнєвого спілкування.

З'єднуючим елементом між мовним матеріалом та загальним ладом людського мислення, категоріями логіки, виступають поняттєві категорії, однією з яких є мовна категорія модальності, котра народжується свідомістю людини в процесі пізнання нею об'єктивного світу [1: 404]. Модальність (від лат. *modus* – міра, спосіб) є однією з найбільш різнопланових мовних категорій, однозначна інтерпретація якої в лінгвістичній науці є навряд чи можливою. У ході наукових досліджень межі вживання терміну "модальність" втратили свою визначеність, що призвело до більш широкого розуміння цього поняття.

Широке розуміння модальності ґрунтується на поглядах засновників теорії лінгвістичної модальності. Широке тлумачення допускає саме поняття модусу, започатковане в XIII ст. знаменитим схоластом та богословом середньовічної Франції П'єром Абеляром. Вчений виділив у висловлюванні дві частини: **диктум** (те, про що йдеться в реченні) і **модус** (співзначення, а не власне значення) [2: 224]. У XX ст. до ідеї про виділення в смисловій структурі речення диктуму (об'єктивної семантичної константи) та модусу (суб'єктивної змінної константи) повертається французький лінгвіст Шарль Баллі, образно називаючи модальність *душею речення* [3: 416]. Активність мислячого суб'єкта, згідно з автором, виявляється в тому, що, співставляючи диктум з реальною дійсністю, він або констатує / спростовує його існування, або оцінює його, або виражає своє волевиявлення. Дана операція, що здійснюється мислячим суб'єктом над диктумом, і називається модальністю. Якщо її вираження відсутнє, то відсутнє й речення.

Таким чином, до сфери модальності варто віднести протиставлення речень за характером їх комунікативної спрямованості (твердження – питання – спонування), протиставлення за ознакою (твердження – заперечення), градацією значень в діапазоні реальність – ірреальність [4: 239].

Широкого розуміння модальності притримуються зачинатель цієї теорії у вітчизняній лінгвістиці В. В. Виноградов та його послідовники, а також вчені Н. М. Агашина, Є. І. Беляєва, В. В. Дружиніна, М. В. Зайнуллін, В. Келлер.

В. З. Панфілов вважає широке розуміння модальності надто аморфним. З його точки зору до неї потрапляють усі ті мовні явища, які за тих чи інших причин не знаходять місце серед решти граматичних чи лексико-граматичних категорій. Дані явища мають різну мовну природу, й тому їх неможливо охопити навіть найбільш широкими визначеннями категорії модальності, як от: "модальність виражає відношення змісту повідомлення до дійсності" чи "модальність виражає відношення мовця до змісту повідомлення" [5].

У більш вузькому смислі під модальністю розуміється відношення мовця до пропозиції, яке знаходить своє вираження за рахунок того чи іншого формального засобу. Так, в прикладах *Ich will singen; Es mag morgen regnen* такими засобами вираження виступають модальні дієслова *will, mag* [6]. Подібне тлумачення модальності ми знайдемо в А. П. Зеленецького та П. Ф. Монахова: "Основним значенням модальності виступає суб'єктивно-об'єктивне відношення до дійсності з точки зору мовця" [7: 240].

Опираючись на концепцію модальності, запропоновану В. В. Виноградовим, більшість дослідників (П. К. Адамець, Л. Р. Зіндер, Т. В. Строева, Г. А. Золотова та ін.) виділяє три аспекти модальних відношень:

- модальність внутрішня: відношення суб'єкта дії до здійснюваної ним дії;
- модальність зовнішня, що представлена:

а) об'єктивною зовнішньою модальністю, тобто відношенням змісту висловлювання до дійсності в плані реальності / нереальності;

б) суб'єктивною зовнішньою модальністю, яка розуміється як ступінь впевненості мовця в повідомлюваних фактах або як відношення мовця до висловлювання загалом [8; 9: 148].

Перший вид модальних відношень Н. П. Мерзлякова називає суб'єктною модальністю, оскільки модальні значення виражають тут відношення між дією та її суб'єктом. Суб'єктна модальність є внутрішньосинтаксичною, на відміну від двох наступних зовнішньосинтаксичних типів модальних відношень, вона виступає складовою фактичного змісту речення, становить не певну властивість позначуваного, а саме позначуване реченням. Основним значенням суб'єктної модальності виступають значення можливості, необхідності, бажання, що відносяться до семантичної сфери потенційності. Найбільш прототиповим засобом вираження суб'єктних модальних значень є модальні дієслова [10: 32].

Об'єктивна модальність виражає суб'єктивно-об'єктивне (як таке, що формується мовцем, але ґрунтується на об'єктивному положенні речей) відношення висловлювання до дійсності в діапазоні реальність / ірреальність, тобто дійсність / гіпотетичність предикативних стосунків. Об'єктивна модальність виступає обов'язковою ознакою будь-якого речення як предикативної одиниці. Основним засобом вираження даного виду модальності слугує категорія способу, відмінності окремих модальних значень виражаються в формі різних моделей речень.

Під суб'єктивною модальністю варто розуміти відношення мовця до повідомлюваного (впевненість чи невпевненість, згоду чи незгоду, експресивну оцінку). У цьому випадку можна говорити про ієрархію модальних значень. На відміну від об'єктивної модальності суб'єктивна модальність розглядається як факультативна ознака висловлювання.

Суб'єктивна модальність – категорія багатогранна, яка має широкий діапазон значень та засобів вираження, як **експліцитних** (від лат. *explicātus* – розгорнутий, ясний, зрозумілий), так й **імпліцитних** (від лат. *implicātus* – неясний, заплутаний). До основних засобів реалізації цього типу відношень належать модальні дієслова (**Modalverben**), напівмодальні дієслова (**Modalitätsverben**), модальні слова (**Modalwörter**), модальні частки (**Modalpartikeln**), вигуки (**Interjektionen**), конструкції з *haben* та *sein*+*zu-Infinitiv*, інтонаційні засоби, порядок слів [11: 70].

Розглядаючи експліцитні засоби вираження модальності, виникає потреба більш детального аналізу модальних та напівмодальних дієслів.

Говорячи про модальні дієслова в німецькій мові, ми, не задумуючись, називаємо традиційні загальноживані дієслова *dürfen, können, sollen, müssen, wollen, mögen*. Однак дослідники все частіше звертають увагу й на інші дієслова, що виражають різні типи модальних відношень. Уже в 1938 р. Л. Р. Зіндер та Т. В. Сокольська характеризували дієслова *sein, haben, scheinen, brauchen* "як інші дієслова у функції способів" (поруч з модальними дієсловами) [12: 320]. В 1950 р. М. В. Андрєєвська виокремлює такі дієслова й конструкції, що виконують функцію модальних дієслів: *sein, haben, scheinen, brauchen, vermögen, imstande sein, Möglichkeit haben, möglich sein, wünschen, Lust haben, begehren* [13: 200]. У 1964 р. Л. Ф. Куманічкіна називає дієслова *haben, sein, brauchen, scheinen, glauben* дієсловами, що прилягають до модальних [14]. Е. І. Шендельс наводить великий ряд синонімів модальних дієслів: *wünschen (sich), begehren, den Wunsch haben, Lust haben, brauchen (nicht), vermögen, (es) nötig haben, die Möglichkeit haben, imstande sein, außerstande sein, wissen, verstehen, fähig sein, bemüht sein, gezwungen sein, willig sein*, ідіоматичні конструкції з *sein* і *haben* [15: 416]. Серед сучасних германістів Г. Хельбіг та Й. Буша виділяють дієслова, які близькі до модальних, називаючи їх "модифікуючими": *bleiben, brauchen, scheinen, kommen, pflegen, wissen, bekommen, belieben, drohen, gedenken, suchen, verstehen, haben, sein* [16: 736].

Таким чином, ми прослідковуємо все більш пильну увагу вчених до дієслів, які здатні виконувати ті ж функції, що й класичні модальні дієслова. Перелік даних дієслів з часом поповнюється. У той час різні лінгвісти наголошують на різних сторонах подібності дієслів із традиційними модальними: семантиці, синтаксичній функції, сполучуваності з інфінітивом.

Сучасні германісти У. Енгель та Х. Вейнріх пропонують такий розподіл дієслів сучасної німецької мови до групи модальних та напівмодальних (квазімодальних) дієслів [16; 17]:

Таблиця 1.

Таблиця розподілу модальних та напівмодальних (квазімодальних) дієслів

ЕНГЕЛЬ		ВЕЙНРІХ	
Модальні дієслова	Напівмодальні дієслова	Модальні дієслова	Квазімодальні дієслова
<i>brauchen</i> <i>dürfen</i> <i>können</i> <i>mögen</i> <i>müssen</i> <i>sollen</i> <i>werden</i> <i>wollen</i>	<i>anheben</i> <i>anstehen</i> <i>belieben</i> <i>bleiben</i> <i>drohen</i> <i>gedenken</i> <i>geruhen</i> <i>sich (ge)trauen</i> <i>haben</i> <i>pflügen</i> <i>scheinen</i> <i>sein</i> <i>stehen</i> <i>umhin können</i> <i>sich unterstehen</i> <i>sich vermessen</i> <i>vermögen</i> <i>versprechen</i> <i>verstehen</i> <i>wissen</i>	<i>kann</i>	<i>vermag zu</i> <i>weiß zu</i> <i>verstehe zu</i> <i>bin imstande zu</i>
		<i>muss</i> <i>brauche (nicht)</i>	<i>habe (nicht) nötig zu</i> <i>bin gehalten zu</i> <i>bin verpflichtet zu</i> <i>bin / sehe mich</i> <i>gezwungen zu</i> <i>bin davon befreit</i> <i>/dispensiert zu</i>
		<i>darf</i>	<i>wage zu</i> <i>erlaube (mir) zu</i> <i>gestatte (mir) zu</i> <i>genehmige (mir) zu</i>
		<i>will</i>	<i>gedenke zu</i> <i>plane zu</i> <i>beabsichtige zu</i> <i>nehme mir vor zu</i> <i>sinne darauf zu</i> <i>verspreche zu</i>
		<i>soll</i>	<i>bin / sehe mich</i> <i>veranlasst zu</i> <i>bin gehalten zu</i>
		<i>mag (nicht)</i>	<i>wünsche zu</i> <i>hoffe zu</i> <i>neige dazu zu</i> <i>zögere zu</i> <i>bin besorgt zu</i> <i>fürchte zu</i> <i>habe Angst (davor)</i> <i>zu</i> <i>schrecke davor</i> <i>zurück zu</i>

Як бачимо, важливу роль у зарахуванні до "нових" модальних дієслів відіграє характер дистрибуції дієслів. Лінгвісти виокремлюють дієслова, що сполучаються з інфінітивом за допомогою частки *zu* в особливий підклас дієслів, що зветься "**напівмодальні**" (**Halbmodalverben**) або "**дієслова модальності**" (**Modalitätsverben**).

Х. Вейнріх у своїй граматиці 1993 року називає їх квазімодальними і, що прослідковується з наведеного ілюстративного матеріалу, вибудовує їх у синонімічні ряди, які відповідають "класичним" модальним дієсловам. Однак вчений не враховує, що класичні модальні дієслова вживаються в епістемічній (від грец. *epistēmai* – знати, вміти, а також гадати, вважати) функції, тобто виступають експлікаторами суб'єктивної модальності [18]. Отже, в один ряд з дієсловами *können*, *dürfen*, *müssen*, *mögen* у вторинній функції потрапляє дієслово *scheinen*, а дієсловам *sollen*, *wollen*, що вживаються у вторинній функції значення чужого висловлювання, є синонімічними дієслова мовлення *behaupten*, *versichern*, *beteuern*, *vorgeben* і т. ін.: *Sie will alles selbst gemacht haben* = *Sie behauptet alles selbst gemacht zu haben*.

Отже, варто зазначити, що категорія модальності, семантика та функціонування модальних дієслів як засобів реалізації різноаспектних модальних відношень досить ґрунтовно досліджена вітчизняними та зарубіжними лінгвістами. Але залишається коло питань, що потребує більш детального вивчення, а саме: семантична місткість категорії модальності, багатоаспектність модальних відношень, множинність

засобів їх вираження тощо. Отримані результати дозволяють окреслити певні перспективи у вивченні процесу становлення, специфіки й функціонування особливого класу дієслів німецької мови, що зветься "напівмодальні" дієслова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд. лит-ры на иностр. языках, 1958. – 404 с.
2. Боронникова Н. В. Лекции по истории лингвистики / Н. В. Боронникова, Ю. А. Левицкий. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 2002. – 224 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Иностран. лит-ра, 1995. – 416 с.
4. Ляпон М. В. Модальность / М. В. Ляпон // Русский язык : энциклопедия ; [гл. ред. ЮЛ-И. Караулов / 2-е изд. перераб. и допол.]. – М. : Дрофа, 1997 – 239 с.
5. Панфилов В. З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания / В. З. Панфилов. – М. : Наука, 1982.
6. Weidner A. Die russischen Übersetzungsäquivalente der deutschen Modalverben: Versuch einer logisch-semanticen Charakterisierung / A. Weidner. – Hrsg. v. Holthusen J. – München : Verlag Otto Sagner, 1986 // Slavistische Beiträge, Bd. 203. – 336 S.
7. Зеленецкий А. Л. Сравнительная типология немецкого и русского языков / А. Л. Зеленецкий, П. Ф. Монахов. – М. : Просвещение, 1983. – 240 с.
8. Адамец П. К вопросу о модификациях (модальных трансформациях) со значением необходимости и возможности / П. Адамец. – Budapest, 1968. – 240 с.
9. Зиндер Л. Р. Пособие по теоретической грамматике и лексикологии немецкого языка / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. – Л. : Просвещение, 1962. – 148 с.
10. Мерзлякова Н. П. Система непрототипических средств выражения субъектных модальных значений : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Мерзлякова Наталия Павловна. – Ижевск, 2010. – 32 с.
11. Norkaitienė I. M. Über die Verben als Ausdrucksmittel der Modalität im Deutschen und Litauischen / I. M. Norkaitienė. – Kalbotura, 2005. – 70 S.
12. Зиндер Л. Р. Научная грамматика немецкого языка / Л. Р. Зиндер, Т. В. Сокольская. – Л. : Учпедгиз, 1938. – 320 с.
13. Андреевская М. В. Вопросы синтаксиса немецкого языка / М. В. Андреевская. – Л. : Учпедгиз, 1950. – 200 с.
14. Куманичкина Л. Ф. Взаимосвязь категории отрицания с модальностью предложения / Л. Ф. Куманичкина // Вопросы синтаксиса и лексикологии немецкого языка. – М., 1964. – С. 93–101.
15. Шендель Е. И. Практическая грамматика немецкого языка / Е. И. Шендельс. – М. : Высш. шк., 1988. – 416 с.
16. Helbig G. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig, Berlin, München : Langenscheidt, Verl. Enzyklopädie, 1991 – 736 S.
17. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg, Groos / Tokyo, Sansyusya, 1991. – 888 S.
18. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich. – Mannheim ; Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverl., 1993. – 589 S.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Захарченко Н. И. Интерпретация категории модальности и средств ее выражения в современной германистике.

В статье изучаются взгляды ученых на категорию модальности, анализируются виды модальных отношений и средства их выражения. Внимание акцентируется на модальных и полумодальных глаголах немецкого языка как экспликаторах всех аспектов модальности, анализируется проблема классификации модальных глаголов в современной германистике.

Zakharchenko N. I. Interpretation of the Category of Modality and the Ways of its Expression in the Modern German Studies.

The article deals with the scientists' views on the category of modality. Aspects of modal relations and the ways of their expression are analyzed. The attention is focused on the modal and half-modal verbs of the German language as explicit means of all modality aspects. The problem of modal verbs' classification in the modern German studies is analyzed.